

HOMO ECONOMICUS VE EMEĞİN DEĞERİ BAĞLAMINDA ANLAMINI ARAYAN HOMO ACADEMICUS

*Halil MUTİOĞLU**

*“Pergel, gönye, cetvel bozuk oldu mu,
onlara dayanan bütün orantılar, onlara göre
yapılan bütün yapılar da ister istemez kusurlu
ve sakat olur”*

Montaigne

Öz: Neo klasik ve klasik iktisadın en temel varsayımı “homo economicus”tur. Bu kavram, iktisadi yaşamda rasyonel davranan varlık anlamına gelir. Oysa homo economicus, insan davranışlarını bütünüyle tanımlamakta yetersiz kalabilmektedir. Liberaller, özellikle de Hayek, bireyi irrasyonel bir varlık olarak ele alır ve rasyonaliteyi ise doğrudan rekabet sürecine bağlar.

Böyle bir süreçte birinci dereceden bilgi üretmek ve eğitimle ilişkili olan homo academicus bilginin ve eğitimin bir meta olduğu dönemde anlamını aramaktadır.

Özellikle doğrudan kapitalist işletme mantığına bağlı olan akademik kurumlardaki üretim koşulları akademisyeni derhal piyasaya süreceğinden daha fazlasını biriktirmesine izin vermemektedir. Bu durum, zihin emeğinin proleterleşmesini de beraberinde getirmektedir.

Bu bildiride, homo economicus ve homo academicus’un değerleri arasında kalan insanların emeğine ilişkin problemlerini, vahşi kapitalizmin zihinsel emeği nasıl vasıfsızlaştırdığını anlamaya ve açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Homo Economicus, Homo Academicus, Emeğin Değeri.

HOMO ACADEMICUS THAT SEARCH ITS MEANING IN THE CONTEXT OF HOMO ECONOMICUS AND VALUE OF LABOR

Abstract: The most important assumption of the classical economy is the homo economicus. This concept implies the rational actor in economic life. On the other hand, homo economicus may be inadequate in explaining behaviors of human-being. Liberals, especially Hayek, considers the individual as an irrational actor and evaluates the rationality in the context of competition process.

In this process, homo academicus which is related with the education and production of first-hand knowledge, searches for its meaning in an era of capitalizing of knowledge and education.

Especially, production conditions in the academic institutions which are under the effect of capitalist business logic do not allow the scholars to produce more than the needs of market. This situation leads to get the form of proletariat of labor of the scholars.

In this paper, it is aimed to examine the problems of scholars which can be classified in a place between the values of homo economicus and homo

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

academicus. And also it tries to explain and understand how inhuman capitalism unskills the labor of scholars.

Keywords: Homo Economicus, Homo Academicus, Value of Labor.

I. Giriş

Bu çalışma homo economicus (HE) ve Homo academicus (HA) değerleri arasında kalan insanın emeği nasıl anlamlandırıldığına ilişkin yanıtlar aramaktadır. Amacı, günümüz dünyasında ekonominin zorlamalarının akademiye ve akademik emeği nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışmaktır.

Çalışma, homo economicus ve homo academicus kavramlarının terimsel düzeyde anlaşılması, farklılıklarının kavranması ve emeğin değeri açısından değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu anlamda iki kavramın (HE-HA) emeğin değeri ile ilişkilendirilmesi bakımından özgün bir çalışmadır. Böyle bir çalışmada amaç, akademik dünyaya tepeden bakmak ya da homo economicus’u yargılamak değildir. Günümüz ekonomik dünyası için de özellikle de bilginin metalaşması ile ilişkili olan akademik emeğin karşı karşıya olduğu sorunları tartışmaktır. Akademik emeğin metalaşması toplumsal yaşam açısından da uzun vadeli sonuçlar oluşturmaktadır. Bilginin ve eğitimin bir meta olduğunu kabul ettiğimiz zaman o metayı üretenlerin de ücretli emek olduğunu kabul etmemiz gerekir. Emek konusu özellikle de emeğin güvencesizleştirilmesi ve emeğin vasıfsızlaştırılması konuşulurken çoğunlukla akademik emeğin tartışma dışı bırakıldığını görmekteyiz.

II. Homo Economicus ve Emeğin Değeri

Bu bölümde homo economicus ve emeğin değeri ilişkilendirilerek kavramları tanımlama çabasına girilecektir. Çünkü akademik yazılarda tanımlanmamış kavramlardan kurulan bölümler açıklayıcılık gücünü yitirmektedir.

A. Kavramları Tanımlamak

Homo Economicus ve emek-değer ilişkisini anlayabilmek için öncelikle ilgili kavramları açıklamalı ve bu kavramların ilişkisi üzerine odaklanmalıyız.

İnsan doğa bilimlerinin insan bilimlerinin, tekniğin ve teknolojik patlamaların yaşandığı 21. Yüzyılda adeta kendini unutmuştur. İnsan kendini bırakıp kendi ürünleri olan bilim, teknik ve teknolojinin (cep telefonu teknolojisi!) sürüklediği bir akıntıya kendini kaptırmıştır. Modern çağda insanın yaşam temellerine dair sistematik bilimsel araştırmalar yapma çabaları ilk bakışta görünenlerin altında ve kişilerin kendi eylemlerini nedeni olarak gösterdikleri şeylerin arkasında göreceli olarak basit ve açıklayıcı ilkelerin aranması amacına yönelik olmuştur (James, 2013: 23).

İşte bu açıklayıcı ilkeler birer soyutlama olarak karşımıza çıkıyor. “En soyut kategoriler doğalarından ötürü her çağda geçerli olsalar bile, fiilen bir

soyutlama olarak ortaya çıkmaları tarihin bir ürünüdür ve ancak bu koşullarda ve bu çerçevede tam anlamıyla geçerlidir” (Marx, 1979: 246-247).

Bu bakımdan makalede alınan iki kavram (HE-HA) son derece önemli soyutlamalardır. Belki bundan da önemlisi insan (homo sapiens) kavramıdır. Aydın bir insana “insan” sözcüğünden ne anladığı sorulduğunda kafasında bir araya getirilmesi son derece de zor üç düşünce çerçevesi çatışmaya başlar. Bu üç düşünce, teolojik, felsefi ve doğa bilimlerine ilişkin açıklamalardır (Kuçuradi, 1997: 76).

İnsanın kendisine ilişkin ilk tasarımı “teist” (tek tanrılı dinler) çevrelerde özellikle de dinine bağlı yaşam çevrelerinde egemen olan görüştür. Bu görüş, dinsel inancın ürünüdür ve yaradılış mitosuna ile ilk günah ve tek tanrılı dinlerin kitaplarında karmaşık bir şekilde temsil edilir. İnsana ilişkin ikinci görüş insanda stabil olan diğer bütün türler gibi ebedi olan insan türünde, ona özgü bir harekete geçirici güç bulunur. Bu güç, akıldır. İşte homo sapiens tasarımı Yunanlıların bir buluşudur ve Aristoteles’ten Hegel’e kadar özellikle de antropolojide egemendir.

Homo sapiens’i (akıllı insan) dışarıda bırakan üçüncü insan tasarımı homo faber (alet yapan insan) denilen natüralist pozitivist, daha sonra da pragmatist öğretilerin insan tasarımıdır. İnsanla hayvan arasında bir öz yapı farkı yoktur; ancak derece farkı vardır. İnsan özel bir hayvan türüdür. İşte teolojik, felsefi ve doğa bilimsel insan anlayışlarını bu şekilde özetleyebiliriz.

İnsan, yeni ontolojinin ayırt etmiş olduğu dört varlık tabakasıyla ilişkilidir: inorganik, organik, psişik ve tinsel tabakalar insanın somut bütünlüğünde bir araya gelir. Ontolojik temele dayanan felsefi antropolojinin anlamaya çalıştığı insan fenomenleri şunlardır (Mengüşoğlu, 1997: 4) :

1. Bilen bir varlık olarak insan.
2. Aktif bir varlık olarak insan.
3. Kıymetleri duyan ve tavır takınan bir varlık olarak insan.
4. Önceden gören ve önceden tayin eden bir varlık olarak insan.
5. İsteyen ve hür olan bir varlık olarak insan.
6. Kendisini bir şeye hasreden, seven bir varlık olarak insan.
7. Eğiten ve eğitilen bir varlık olarak insan.
8. İdeleştiren bir varlık olarak insan.
9. Tarihi bir varlık olarak insan vd.

B. Homo Economicus’u Tanımlamak

Farklı yorumlarıyla farklı iktisat ve siyaset teorilerine yol açan en önemli varsayımlardan biri de homo economicus’ur. Homo economicus, klasik ve neo-klasik iktisadın temel varsayımlarını oluşturmaktadır (Tura, 2003: 221-222). Bütçe imkânları içerisinde refahını maksimize eden birey anlamına gelmektedir (Nyborg, 2000: 309). Homo economicus, tüketici olarak fayda maksimizasyonu; üretici olarak kâr maksimizasyonu peşimde koşan rasyonel insan (Yayla, 1993: 102) olarak da tanımlanmaktadır.

Homo economicus, maksimum faydayı amaçlayan, kârını maksimumda tutmayı düşünen ve kendi çıkarından başka bir şey düşünmeyen insan olarak da açıklanabilir. Homo economicus felsefesine baktığımız zaman klasik ve neo-klasik iktisadın görüşlerinin ürünü olduğunu anlayabiliriz. Merkantilizmden beri biriken görüşlerin tümü günümüzde bireyin ön plana çıktığı ekonomik sistemlerde hayal edilen yapıdır. Sadece kendisini düşünene bireylerden oluşan sistemde herkesin faydasını maksimize etmesi durumunda toplum ve devletin de doğal olarak maksimum faydaya ulaşacağı düşünülmektedir. Homo economicus, fayda maksimizasyonun peşinde koşan birey varsayımına dayandığında, ahlak felsefesindeki karşılığı sadece kendi çıkarını düşünen egoist ve hedonist birey anlamına gelmektedir. Homo economicus her koşulda maksimum fayda sağlayan seçeneği tercih eden hep rasyonel davranan ve kendi çıkarlarını düşünmesi gereken iktisadi insan modelidir. Enis Batur Kara Miza Antolojisi'nde homo economicus'u şöyle tarif etmektedir: "Diş macunu satın almanın toplam maliyeti, dişlerini yaptırmanın toplam maliyetinden yüksek diye dişlerini fırçalamayı reddeden insana homo economicus denir". Homo economicus varsayımı ontolojik ve metodolojik bireyci yaklaşımla temelini "laissez faire, laissez passer" ve minimal devlet anlayışının oluşturduğu liberal devlet, liberal demokrasi modeline yol açmaktadır (Yayla, 1992: 135-138). Bu durum, homo economicus'u akıl yoluyla değer yargılarını belirleme yeteneğine sahip varlık olarak, aydınlanmış aklın bilinçli olarak her türlü toplumsal kural ve kurumların inşa edileceği sonucuna ulaştırmaktadır. Homo economicus kimliğinde somutlaşan bu rasyonel birey klasik iktisadın ama daha çok neo-klasik iktisadın temel varsayımını oluşturmuş; aynı zamanda da belirgin bir dünyaya bakışın biçimlenmesine denk düşmüştür.

İktisat kaynaklarının sınırlılığına karşılık, ihtiyaçlarla isteklerin sonsuzluğu modern iktisat analizinin esasını oluşturmaktadır. Buradan hareketle, ister istemez yanıt aranması gereken, neyin nasıl, kimin için ne miktarda üretilmesi gerektiği sorularına, bunlara rasyonel çözümler bulacak amaçlarına ulaşmak için, diğer bir deyişle, tatminlerini maksimumlaştırmak için gerekli araçları, yöntemleri tartışıp seçecek insanların mevcudiyetlerinin varsayılması homo economicus'tur. Homo economicus, insan davranışlarının pek çok özelliğinin anlaşılmasında ve özellikle moral davranışların izahında yetersiz kalmaktadır. Bugün birçok toplumda hakim olan homo economicus sadece ekonominin değil politika biliminin, psikolojinin, sosyolojinin geniş bir sosyal bilimler yelpazesinin temel aktörü, daha önemlisi temel referans kaynağı olmuştur.

Sosyal bilimlerde bütün etkileşimlerin akılcı ve çıkarıcı bir doğası olduğunu varsayan açıklama önemlidir. Bunlar açısından toplum denilen şey tam olarak bu etkileşimlerin toplamında oluşur. Bu görüş temelinde kurulmuş tüm kuramlar büyük üretim ve ticaret sistemlerinin her düzeyindeki akılcı öz çıkarların sonucu olduğunu ileri süren klasik iktisat kuramlarıdır. Üstelik bu ilkenin işleyişi kuramlaşa olarak genel yararlar doğurur. Bireyin yararına olan

bir şey toplumun da yararınadır. En fazla kişiyi en iyi olanı, en üst noktaya getirme politikalarının dayandırılabilceği bu denklem sosyal bilimlerin ve yaratıcı felsefenin temelinde yatan yararlılık ilkesidir. Burada toplumsal görev ile öz çıkar örtüşür.

İnsanlar faaliyetlerinde en çok kârı veya faydayı sağlamak üzere en uygun araçları seçmekten başka bir şey düşünmemesine, başka bir şeyden etkilenmemesine bağlı olan rasyonel ekonomik birey tipi homo economicus, birçok disiplinin merkezindeki yerini korumaktadır (Buğra, 1989: 14).

Homo economicus'un ortaya koyduğu kanunlar, iki varsayma dayanır. Birisi, rekabet ilkesidir. Diğer de maksimize edici rasyonel egoist insan davranışdır. Bu şekilde homo economicus amaca uygun bir şekilde kurgulanmıştır. Bu amaca uygun tipin yaratılmasının başka bir nedeni de toplum idealleri ile alakalı olan ideolojik bir boyuttur. Rasyonel insan kavramı herkesin aynı şekilde davrandığı varsayımı ile fiziki zorlama kullanmadan en fazla çıkarı sağlama çabasının iktisadi birimler arasında kendiliğinden bir düzenin kurulmasını yol açacağı inancına destek sağlayacak ideolojik boyutu ortaya koyar (Baydur, 2002: 2).

Kapitalizmin görünen kaba yüzü oldukça belirgin, tarif edilebilir ve kuralları idrak edilirse, homo economicus çözümlenebilir. Aslında insan ile ilişkili olanları etüd ettiğimizde karşımıza olabildiğince girift bir sistem çıkmaktadır. Bu karmaşık yapı, liberal ya da neo-klasik okumanın birey indirgemesi üzerinden yaptığı analizlerin çok ötesinde canlı bir metobolizmanın sahip olduğu tüm değişkenleri muğlaklıkları, görünmeyenleri, anarşiyi bünyesinde barındıran bir maiyete sahiptir. Homo economicus kavramını emeğin değeri açısından anlamak istiyorsak emek ve değer arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkiyi teorileştiren emek-değer teorisine bakmak gerekmektedir.

C. Emek-Değer İlişkisi ya da Emek-Değer Teorisi

İktisat teorisinde emek ve emeğin değeri konuları en önemli ve ayrıcalıklı konulardır. Değeri belirleyen ne olduğu Adam Smith, David Ricardo, Jean Baptist Say, Karl Marx ve Carl Menger gibi düşünürler tarafından sorgulanmıştır.

Emek değer teorisinde üç yaklaşım çeşitli özellikleriyle öne çıkar. Emek değer teorisindeki ilk yaklaşım, değer sadece emek tarafında ortaya çıkarıldığını söyleyen *emek değer teorisidir*. Adam Smith, özel mülkiyetin olmadığı dönemlerde, Ricardo ve Marx ise, tüm zamanlarda değeri yaratan biricik faktörün emek olduğunu söylediler. İkinci yaklaşım, değer sadece emek tarafından değil, emekle birlikte sermaye ve toprak tarafından belirlendiğini söyleyen Jean Baptist Say'ın *alternatif maliyet teorisidir*. Üçüncü yaklaşım ise, ağırlıklı olarak, Carl Menger tarafından geliştirilen *marjinal fayda teorisidir*. Burada bir malın değerinin belirlenmesinde emeğin hiç rolü yoktur. Malın değerini belirleyen şey, tüketicilerin o maldan elde ettikleri marjinal faydadır. Şimdi bu emek değer teorilerini biraz daha ayrıntılı inceleyelim.

Adam Smith'in (1723-1790) en önemli konularından birisi değer teorisidir. Bir malın değerini belirleyen nedir? Burada kullanım değeri (su) ve mübadele (değişim) değeri (elmas) arasındaki ayrım önemlidir. İktisadi değer yaratmada temel olan orijinal faktör, insan emeğidir. Adam Smith'e göre sermaye birikimi ve özel mülkiyetin olmadığı ilkel ve vahşi toplum dönemlerinde değeri belirleyen biricik faktör ihtiva edilen emek idi. İhtiva edilen emek bir malı elde etmek için fiilen harcanan emek anlamına gelmektedir ve değerın tamamının emek tarafından üretildiğini ileri süren bu görüşe *emek değer teorisi* denir. Emeğin vasıflılık derecesi ile güçlük nispetinin sağlıklı bir ölçüsünün bulunamayacağı; bunun ancak piyasada arz ve taleple pazarlık ve çekişme ile üretilmiş malların farklı fiyatlarıyla denge ve eşitleştirme imkânına kavuşacağını ifade ettiği emek ile ilgili yeni problemler çıkarmaktadır (Yalçın, 1983: 184).

Özel mülk ve sermaye birikimi olduğu yerde değeri sadece emeğe bağlamak artık söz konusu değildir. Üretim sürecinde emeğin yanında toprak ve sermaye de kullanılır. Burada artık ihtiva edilen emek değil, kumanda edilen emek kavramı önem kazanır. Kumanda edilen emek, bireyin harcadığı emek değil, toprak ve sermaye sahiplerinin yanlarında çalıştıracakları iş gücüne ödedikleri ücret karşılığında o iş gücünden sağlayacakları kazancını dikkate alan bir kavramdır (Barber, 2007: 40-45). Sermaye birikimi ve özel mülkiyetin bulunduğu sanayi kapitalizmi döneminde emeği kumanda etmek mümkün olduğu için değer, emek, sermaye ve toprak tarafından toplu olarak yaratılmaktadır. Bu kumanda edilen emekten kazanılan ise, rant ve kârdır. Emeğin değer yaratan tek üretim faktörünü değer yaratan üretim faktörlerinden biri ve en önemlisi mi yoksa değer yaratımında ikincil bir üretim faktörü mü olduğu günümüz dünyasının önemli tartışma konularındandır ve tartışma henüz sonuçlanmamıştır. Bugün eskisi kadar yoğun olmasa da yeryüzündeki ideolojik mücadeleler emek faktörü üzerinden yürütülmektedir.

Smith ve Ricardo gibi düşünürler tarafından geliştirilen, Marx tarafından dönüştürülen emek değer teorisi, sanayi kapitalizmi ve klasik iktisadın en büyük paradokslarından biridir (Bocutoğlu, 2012: 61). Şimdi de, Ricardo ve Marx'ın bu konudaki görüşlerini biraz daha ayrıntılandıralım.

D. Ricardo'nun (1772-1823) değer teorisi, azalan verimler yasası ve rant teorisi ile yakından ilişkilidir. Değer, kıtlıktan ve emekten doğar. Emek homojen, yani türdeşdir ve sermaye dolaylı emektir. Emek, doğrudan emek + dolaylı emek tarafından üretilir. Ricardo'da değer, bir malın satın alınabileceği emek olarak değil, içerdiği doğrudan ve dolaylı emek-zaman olarak tanımlanır. Emek-zaman emeğin bir malın üretiminde geçirdiği süreye karşılık gelir.

Ricardo'nun emek değer teorisi doğru sayılırsa emek ile sermaye arasındaki çatışma, klasik kapitalist sistemin özünü zedeler. Bu yüzden Babbist Say gibi düşünürler değerın kaynağının emek olmadığını gösteren çalışmalar yapmışlardır (Kazgan, 1997: 70-71). Jean Baptiste Say'a (1767-1832) göre, değerın yaratılmasında emek, sermaye ve toprak eşit öneme sahiptir. Say,

değerin belirlenmesinde *alternatif maliyet teorisini* geliştirmiştir. Say'ın alternatif maliyet teorisinde dikkat, ürünlerin üretimindeki emek faktöründen uzaklaştırılmaktadır. Şimdi de ana hatlarıyla Marx'ın görüşlerini analiz edelim.

Karl Marx'ın (1818-1883) analizinin başlangıç noktası kapitalist toplumlarda malların analizidir. Mallar, kâr amacıyla üretilen ve insan ihtiyaçlarını karşılama özelliğine sahip olan nesnelerdir. Marx'a göre bir malın değeri, mal, üretim şartları, emeğin ortalama becerisi ve yoğunluğu veri iken, o malın içinde gömülü bulunan sosyal olarak gerekli emek-zamandır. Sosyal olarak gerekli emek-zaman;

1. O malın üretimindeki doğrudan emeği
2. O malın üretiminde kullanılan makine ve hammaddeyi (dolaylı emeği)
3. Üretim sürecinde mala transfer edilen değeri kapsar.

Marx'ın emek değer teorisi, sermaye ve toprağın bir malın değerine hiç katkıda bulunmadığını ileri sürmektedir. O zaman "kâr nasıl elde edilir?" sorusu önem kazanır. Kendine ödenen değerden daha fazla bir değer üretme kapasitesine sahip bir mal var mıdır? Marx'a göre bu mal emektir. Marx'ın sömürü teorisi de bu görüşe dayanır.

Karl Marx, emek değer kuramı temelinde iş gücünün (emek gücünün) değeri ile emeğin yarattığı değer arasındaki farkı açığa çıkardı ve bu farka (artık değer) üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan sermayedarların el koyduğunu belirledi. Değer teorisi ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir başka düşünür de Carl Menger'dir (1840-1921). Carl Menger'in değer teorisi fayda kavramı üzerine kurulmuştur (Skousen, 2003: 187-196).

Menger'e göre, değer ölçülmesi tamamen sübjektiftir. Her bir bireyin sahip olduğu gelir seviyesi ve tercihlerindeki farklılıklara bağlı olarak bir malın bir birey için çok değerli; aynı mal bir başka birey için az değerli ya da değersiz olabilir. Üretimde kullanılan malların değeri, bu malların ürettiği nihai malların sağlayacağı potansiyel fayda tarafından belirlenir. Bu bakımdan bütün malların fiyatları gibi emeğin fiyatı da ürettiği ürünlerin değeri tarafından belirlenir. Emek faktörü metallerden/mallardan ayrılarak özel bir değerlendirme sistemine tabi tutulmalıdır. Emeğin kaderinin arz-talep şartlarına bağlanmasında belirli bir mantık bulunmakla birlikte, emeğe meta/mal muamelesi yapılmasını kabullenmek bir paradigmal duruşu temsil etmektedir. Üretimde evrensel yasalar bulunmakla birlikte bölüşümün evrensel yasaları yoktur. Toplum devlet adı verilen örgütü aracılığıyla bölüşüm sorununu toplumsal mutabakat ile çözebilir (Skousen, 2003: 136).

Emek kavramında üretken emek ve üretken olma emek ayrımı çok önemlidir. Bu iki kavram Marx'ın kapitalist üretim tarzına yönelik eleştirisinin en önemli kavramlarıdır. Çünkü sermaye birikimi açısından büyük bir önem taşıdığı için kapitalist birikim ve sürecinin genişlemesi sermayenin artık değer üreten belirli bir tip emek ile sürekli olarak mübadeleye girmesini zorunlu kılar.

Bu anlamda üretken emek, sermaye için *artık değer üreten emektir* (Marx, 1999: 219).

Emek çeşitlerine ilişkin tartışmalarda bugün sayıları giderek artmakta olan mühendisler, muhasebeciler, doktorlar, öğretmenler, öğretim elemanları, araştırmacılar ve benzeri toplum kesimlerinin nesnel olarak işçi sınıfına dahil edilip edilemeyecekleri ve dolayısıyla sınıf mücadelesi içerisinde siyasal konumlarını nasıl belirleyecekleri önemlidir.

Homo economicus ve emeğin değerine ilişkin bu belirlemelerden sonra şimdi de homo academicus ve onun anlam arama çabaları üzerinde duralım.

III. Homo Academicus ve Anlam Arayışı

Bu bölümde homo academicus'un homo economicus'un kıskacındaki anlam arayışı üzerinde durulacaktır. Çalışma bir alan araştırması değil, kavramsal bir çalışmadır.

A. Kavramı Tanımlamak ya da Yakılacak Kitap

Pierre Bourdieu'nun eseri Homo Academicus, akademik camianın mensuplarını sahip oldukları sermaye birikimleri, içerisinde yetiştikleri toplumsal sınıf/tabaka, iktidar mücadelesi verdikleri alan ve bu alana bağlı çıkarlar ekseninde bizzat sosyolojik olarak bir araştırmanın konusu haline getirmiş ve bu durum, oldukça sert eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Pierre Bourdieu'nun eserini Çin'de Ming Hanedanının hüküm sürdüğü dönemde ünlü tarihçi ve yazar olan Li Zhi'nin *Yakmak İçin Kitaba* isimli kitabına benzetmiştir. Li Zhi, Ming hanedanının resmi ideolojilerini eleştirdiği için idama mahkûm olmuş ve cezayı beklerken hapisanede intihar etmiştir. İşte Pierre Bourdieu, eserini bu esere benzeterek eserinin ilk bölümünün başlığını *Yakılacak Kitap* olarak belirlemiştir.

Topluma hakiki manada nüfuz edip sağlıklı toplumsal bilgiyi devşirebilmenin yolu entelektüelleri hangi kısıtlamaların etkilediğini ve onların egemen sınıfa dair hangi özel çıkarları elde etmeye çalıştıklarını bilmekten geçmektedir (Karakaya, 2012: 105).

P. Bourdieu'nun eseri, homo academicus'u Galyalı homo academicus'un evrensel ölçekte okuma imkânımızı da ortaya çıkardığı ifade edilir. Homo academicus, akademinin (kültürel ve ekonomik) sermaye sahiplerinin güç-iktidar mücadelesi verdikleri bir alt alan olarak tanımlanabilir. Homo academicus'a sahip olduğu farklı disiplinler içinde ekonomik sermayeye görece daha rahat erişen tıp ve hukuk ve daha zor erişen antropoloji ve felsefe gibi disiplinler sayesinde inşa edilen farklı habituslar homo academicus'un dünyaya bakış ve hayat tarzını belirlemede etkili olmaktadır.

Homo academicus kimdir? Kurumsal mevkiler için üniversite yönetimindeki iktidar kavgalarına katılan, akademik meşru kültürü korumak ve kollamak, bir sonraki kültüre iletmek için didinen, öğrencilerle ilgili meşru

kategorik ayrımların erbabı, ders kitabı, sözlük, ansiklopedi yazımı gibi akademik pazarda rağbet gören ve saygınlık getiren faaliyetlerde bulunan insandır. Boudieu, eseriyle, sınıflandırıcılar içinde en üst sınıflandırıcı olan akademik dünyayı kendi sınıflandırmalarının ağına düşürdüğünü aktarır (Bourdieu, 1990: xi). Burada, Max Weber'in *Meslek Olarak Bilim* adlı çalışmasına da bakmak gerekmektedir.

Maddi anlamda meslek olarak bilimin koşulları nedir? Bugün bu soru pratikte ve esasta şu anlama geliyor. Kendini üniversitede bilim yaşamına profesyonel olarak adamaya karar vermiş bir lisansüstü öğrencisinin geleceği nedir? (Weber, 1986: 126)

Yine Weber, “yeryüzünde başka hiçbir meslek bilmiyorum ki şans bu kadar büyük bir rol oynamasın” (Weber, 1986: 129). Akademisyenin maaşı oldukça mütevazıdır. Yine de iyi kötü güvenceli bir konumdan işe başlar. Çünkü sabit bir aylık alır (Weber, 1986: 127).

Bourdieu'nun Homo Academicus'ta bahsettiği türde kurumsallaşmış bir kültürel sermaye temelinde bürokratik bir kariyeri ve düzenli bir geliri garanti eden, nisbeten güvenli bir habitus olma niteliğini dahi kaybetmektedir.

Öğretim üyeleri üniversitelerin en önemli sermayesidir (Bal, 2006: 1). Üniversiteler ise, evrensel bilgiler üretmeyi ve yaymayı amaçlayan kurumsal yapılardır. Günümüz dünyasında üniversiteler, fonksiyonlarını ve hızlı gelişim süreçleri ile tüm ülkelerin nitelik ve nicelik boyutlarıyla daha fazlasına sahip olmaya çalıştıkları kurumlar haline gelmiştir (Bal, 2006: 1).

Cübbe giymeye hak kazanan üç meslek mensubu vardır. Bunlar; hâkimler, akademisyenler ve din adamlarıdır. Bu giysiyi giyen kişinin olgun bir düşünce yapısına sahip, kararlarında bağımsız ve kendi vicdanına ve tanrısına karşı sorumlu olduğu düşünülür. Bu meslekler, baskı altında çalışmaya zorlanabilecek ve dışarıdan gelebilecek baskıya boyun eğecek en son mesleklerdir. Akademisyenler, mesleğine sadece ekmek parası kazanacağı bir iş olarak bakmazlar. Araştırmak, yayın yapmak ve öğretmek onların kendilerini tanımlamalarının ve yaşama verdikleri anlamın özünü oluşturur.

Öğretim ve özel olarak yükseköğretim faaliyetleri asıl itibariyle kamusal malların bir alt kolu olan yarı kamusal mallar içerisinde değerlendirilmektedir. Kamusal mallar bireylerden herhangi birisinin tüketimi nedeniyle, diğerlerinin aynı malı tüketme olanağında herhangi bir azalışın olmadığı birlikte ve eşit bit şekilde tüketilen mallardır. Yarı kamusal mallar ise, faydası bilinebilen, pazarlanabilen ve topluma önemli ölçüde dışsal faydalar sağlayan mallardır. Akademisyenlik, emek yoğun bir faaliyet olmasına karşın, örgütlenme yetersizliği çok önemli bir sorundur. Ayrıca, maddi olmayan emek gücünün rekabetçi piyasa koşullarının talep ettiği şekilde ehliileştirmeye yönelik yeni işletme ideolojisinin hayata geçirilmesinden doğan üniversitelerdeki problemler de önemlidir. Akademisyen, asli fonksiyonlarından uzaklaşmakta ve önemli bir bölümü doğru bulmamak ve aslında arzu etmemekle birlikte gelir getirici diğer uğraşlara yönelmektedir. Ek ders, danışmanlık, ikinci öğretim,

ticari amaçlı ders kitapları yazarlığı, tezsiz lisansüstü programlarında görev almak, özel firmalar oluşturmak ve bunun gibi faaliyetler burada verilebilecek örneklerden sadece birkaçıdır.

Gelişmiş sermaye düzenlerinin akademik kültürel endüstrilerden ucuz yoldan çoğu kez de beceriksizce ithal edilen üniversite A.Ş'ler düşünülme-sizin söz konusu toplumsal tipe (homo academicus'a) giren bireylerin asgari müşterek ve bu karakterlerin nasıl hızla aşındığını tartışmak olayı önemlidir (Nalbantoğlu, 2003: 10).

Nalbantoğlu, yine bu süreci şu şekilde değerlendiriyor: “Şimdiki üniversiteler bir yandan oynak genel akademik-kültürel piyasa koşullarına uyum göstereceğiz diye yeniden yapılanma yarışında birbiriyle aşık atarken, öte yandan da, kitle üniversitesi çağında iyice aşınmaya uğratılmış akademisyen ahlakı efsanesinin bu gidişi sanki örtmek istermişçesine inatla kullanılışı arasındaki çelişkinin getirdiği huzursuzluk ve vicdan rahatsızlığı” (Nalbantoğlu, 2003: 8).

B. Akademik Emek ve Bilginin Metalaşması Sürecinde Homo Academicus'un Anlam Arayışı

İnsan emeğinin hiçbir biçiminin kafa ve kol arasında belli bir ölçüde birlik olmadan gerçekleşmeyeceğini belirtmek gerekir. Emek, hayvansı ve içgüdüsel değil, amaca yönelik bir etkinliği ifade eder; somut bir girişime ereksellik kazandırarak onu ulaşılmak istenen hedefe yönelten şey bu amaçtır (Rethel, 2011: 98). Akademik emek gücünün zihinsel emeğin bir türü olarak sözü edilen mevcut üretim ilişkileri içerisindeki güncel konumu ve durumu ortaya koymak da önemlidir (Vatansever ve Yalçın, 2015: 14). Bilgi ve eğitimin ister mal ister hizmet anlamında bir meta olduğunu kabul edersek (Ercan, 2011: 113) o metayı üretenlerin de mutlak surette ücretli emeğin bir çeşidi olduğunu kabul etmeli ve onu üretim ilişkileri içindeki konumu ile değerlendirmeliyiz.

Emek gücünün rekabetçi piyasa koşullarının talep ettiği biçimde ehlileştirmeye yönelik yeni işletme ideolojisi emeğin doğasında ve sermaye-emek dengesinde vasıflı emeği değersizleştirerek güvencesizleştiren ve var oluş koşullarını yeniden üretmesini engelleyerek hiçleştiren bir süreci de beraberinde getirmiştir. Bu durum, giderek aratan bir biçimde akademik emeğe de sıçramıştır.

Emeğin güvencesizleştirilmesine dair süre giden *prekarya* (Prekarya, precarious (güvencesiz) sıfatı ile proleteriat (proletarya) isminin birleşmesi ile oluşan yeni bir terimdir. Bu konuda bkz. Guy Standing (2014) *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*, (Çev: E. Bulut), İletişim Yayınları: İstanbul) ve *prekarizasyon* tartışmaları içerisinde akademik emeğin değerlendirilmesi gerekiyor.

Sistemin taşıyıcısı olan ve Bourdieu'nun bahsettiği anlamda toplumsal ve kültürel sermaye birikimini ekonomik sermaye birikimi ile denkleştirme hedefine yönelmiş ve kendini sermaye ile çelişki içinde tanımlamış bir sınıf olan eğitilmiş, orta ve üst-orta sınıfların prekarize olması önemlidir (Vatansever

ve Yalçın, 2015: 16). Standing, prekaryayı prekar kılan şeyin gelirlerinin düşüklüğü değil, bu gelirin sürekliliğinin garanti altına alınmamış olduğunu belirtir (Standing, 2009: 111).

Kapitalizmin yapısı gereği, her şeyi piyasaya sürme ve kendi birikim düzenine katma eğiliminde oluşu önemlidir. Kapitalizm, emek ve meta piyasalarında baş gösteren krizi aşmak için emeği esnekleştirerek yeni teknolojiler kullanarak üretimi talebe endekslemiştir. Neo-liberal politikalar, emeğin bütün türleri üzerinde aşındırıcı bir etki yaratmıştır. Bu piyasa ilişkileri, akademik bilimsel üretim alanını da etkilemiştir; bilgi üretimi ver kolektif sorumluluk alanına giren eğitimin de artık kullanım değeri yerine piyasa değeri üzerinden tanımlanarak araçsallaştırıldığını görmekteyiz. Üniversitenin şirketleşmesi olgusu tam da bunu ifade eder. Bu yalnızca öğrencinin müşteri haline gelmesinden öte, emeğin ve bilginin de eş zamanlı metalaşması çerçevesinde ele alınmalıdır (Vatansever ve Yalçın, 2015: 38-39). Burada hayali meta kavramı karşımıza çıkmaktadır. Hayali bir meta, bir piyasada değeri olmaksızın ya da kâr amacıyla ve rekabet baskısı altında üretilmemiş olan, yani kapitalist ekonomi içerisinde ister istemez bir fiyatı olan ama onun dışında kapitalist meta tanımına uymayan üretim faktörlerini ifade eder.

Polanyi'nin, sanayi kapitalizmi çerçevesinde emek-doğa ve para olarak tanımladığı hayali metalara bugünün enformasyon kapitalizminde bilgiyi de dâhil etmek yanlış olmayacaktır (Vatansever ve Yalçın, 2015: 41). "Toprağın ve insanın kaderini piyasaya bırakmak, onları hiçleştirmekle aynı şeydir" (Polanyi, 1957: 131).

Akademik emek, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde gerçekleştiği için, ürettiği şey üzerinde kontrol sahibi olmayan ücretli emek pozisyonundadır. Bu bakımdan, piyasanın tahrip edici etkisine pek çok alandan daha fazla maruz kalmıştır. Homo academicus, hem yaşamını idame ettirebilmek, hem de potansiyel sermayesi olan bu emek nesnesini reel bir üretim aracına dönüştürebileceği koşullara sahip olabilmek için emeğini meta olarak piyasada satmak zorundadır. Bu yörüngeye girmiş olan bilgi, kapitalist üretim koşullarında ücretli emek tarafından ve kâr amacıyla üretilmiş bir kapitalist meta konumuna gelir. Bilginin meta haline gelmesi ve onu üreten emeğin metalaşması onun mümkün olduğu kadar düşük maliyetle ve yüksek kâr getirecek şekilde üretilmesi demektir. Bu durum, öğrenci sayısını artırıp maliyet olarak görülen hoca sayısını kırmakla olur. Yine bu ilişkide bilginin piyasaya derhal sürülemeyecek bir kısmının hammadde haliyle sahibinde kalması veya artı bilgi olarak geri dönmesi gerekir. Ancak bugün, kapitalist işletme mantığına tabi olan akademik kurumlardaki koşullar, akademisyenin derhal piyasaya süreceğinden fazlasını biriktirmesine ancak sadece çok sınırlı bir şekilde izin verir. Neo-liberal dönemde akademiye ortaya çıkan gelişmeler, akademik emeğin metalaşması ve akademik emeğin Taylorizasyonu olarak tanımlanır. Yoğun ders yükü ve mesaiden arta kalan zamanlarda da neo-liberal akademinin *yayın yap ya da yok ol* dayatması nedeniyle sürekli yayın yapma

baskısı duyan günümüz akademisyenleri, gerekli tüm koşulları yerine getirirler bile kendisini sürekli bir yetersizlik ve değersizlik hissiyle yüz yüze bulur veya performans fetişisti akademisyen profiline dönüşür.

Giderek küreselleşme eğitim sistemini yüzüstü bir şekilde kâr kaynağı, ihraç getirisi ve rekabet alanı olarak tanımlarken, ülkeler, üniversiteler ve okullar da performans kriterine göre değerlendirilmeye tabi tutuluyor. Bu endüstride amaç, sertifika ve mezun denen metalar üretmek (Standing, 2014: 1122). Oysa çağlar boyunca eğitime ilişkin, aklın olgunlaşmamış kapasitesinin gelişmesine yardımcı olacak özgürleştirici, sorgulayıcı ve özünde insanın dünyayı şekillendirip kendisini de öğrenme ve tefekkür aracılığıyla daha düzgün bir birey haline getirebileceği düşüncesi yatar (Standing, 2014: 121-122). Eğitimin metalaştırılması, irrasyonelliği de meşrulaştırmaktadır. Hem öğrenci hem de akademisyen kısa dönemli kazançlara yönelmektedir.

IV. Sonuç

Neo-liberalizmin emek gücüne ve üniversiteye etkileri pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar:

1. Mevcut koşulları eleştirisellikten uzak bir şekilde ele alarak üniversiteyi yeni çağa uydurmanın yollarını tartışır ve günümüzün işletme ideolojisine uygun yeniden yapılandırma önerileri sunan araştırmalardır.
2. Üniversitenin bugünkü durumuna dair eleştirel bir tutumu benimseyen çalışmalar ise, üniversitenin piyasaya tabi kılınmasının yalnızca eğitimin kalitesi ve öğrenci profili üzerindeki olumsuz etkilerini ele alan araştırmalardır.

Bu süreç (neo-liberalizm), her insanı vasıflarını sürekli artırmaya dönük bir performans ve rekabet basıncı altına sokan saldırganın iş kültürü ideolojisini yeniden üreten bir söyleme dayanmaktadır. Bu söylem, akademiye de etkisi altına almıştır.

Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*'nde tarihte emek sürecindeki belirleyici iş bölümünün maddi emek ile zihinsel emek arasında meydana geldiğini yazmışlardır. Zihin emeğinin proleterleşmesi, zihin emekçilerinin geniş kitlesini imtiyazlı bir konum ve kimlikten uzaklaştırmaktadır. Aynı zamanda, zihin emeğinin kendi içindeki iş bölümünün incelenmesi yabancılaşmayı da derinleştirir. Bu durum kişinin kendini sermayeleştirmesini zorunlu kılar. Bu yeni iş gücü profili her yerden bükülebilecek kadar esnek, kendisini sömürebilecek kadar performans delisi, her an işe koşulabilir, her an erişilebilir birisi haline getirmektedir (Bora vd., 2015: 24).

Günümüzde akademisyen, şirkette çalışan memura benzemeye başlamıştır. Sorunlar ve gündem, şirket patronları, piyasa koşulları talebiyle

belirlenmektedir. Emek tarihçileri bugün kapitalizmin vahşi dönemi ile benzerlik kurmaktadır. Bu benzerliklerden en önemlisi emek rejiminin olağanüstü esnekleşmesi, çok standartlı hale gelmesi ve hukuksuzlaşmasıdır.

Geçicilik tehdidi ile uysallaştırılmış iş gücü yedeği ordusunun varlığının ürettiği *geçicileştirilmiş yapılar* emeğin istihdam piyasasında neredeyse tamamen edilgen bir konuma gelmesine neden olmuştur. Bourdieu'nun *korkunun yapısal şiddeti* diye adlandırdığı bu sosyo-psikolojik baskı mekanizması, iş bulamayacağı, işini kaybedeceği korkusu ile her türlü çalışma koşulunu kabul etmeye insanı zorlamaktadır. Bu korku, prekarizasyon sürecini, yani emeğin iş piyasalarının acımasız rekabet koşullarında her ana sistemin dışına itilmesi korkusundan dolayı haklarının çiğnenmesine, vasıflarının önemsizleştirilmesine ve sömürüyü içselleştirmeye razı gelecek derecede sindirilmesi sürecidir. Bu süreç bugün üniversiteleri de etkisi altına almaya başlamıştır.

Kaynaklar

- Bal, H. (2006) Akademik Emek Piyasası ve Reel Ücretler: ABD ve Türkiye Örnekleri, Nobel Kitabevi, Adana.
- Barber, W. J. (2007) İktisadi Düşünce Tarihi, (Çev: İhsan Durdu), Metropol Yayınları, İstanbul.
- Baydur, C. M. (2002) "Homo Economicus'a Sahip Çıkmak" Mevzuat Dergisi, Yıl. 5, Sayı. 53.
- Bocutoğlu, E. (2012) İktisadi Düşünceler Tarihi, Murathan Yayınevi, Trabzon.
- Bora, T., Bora A., Erdoğan N. Ve Üstün İ. (2015) Boşuna mı Okuduk: Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. (1990) Homo Academicus, (Çev: Peter Collier) Polity Press, Cambridge.
- Buğra, A. (1989) İktisatçılar ve İnsanlar: Bir Yöntem Çalışması, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ercan, F. ve Kurt, S. K. (2011) Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite, Sav Yayınları, İstanbul.
- James, W. (2013) Törenselsel Hayvan: Yeni Bir Antropoloji Portresi, (Çev: S. Çalışkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Karakaya, M. F. (2012) "Ecce Homo Academicus", Sosyoloji Dergisi 3, Dizi. 25. Sayı. 2012/2, İstanbul.
- Kazgan, G. (1997) İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kuçuradi, I. (1997) "20. Yüzyıl Felsefi Antropolojisinde Takiyettin Mengüsoğlu'nun Yeri" Yüzyılımızda İnsan Felsefesi Takiyettin Mengüsoğlu'nun Anısına, (Haz: I. Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Meteksan Anonim Şirketi, Ankara.
- Marx, K. (1979) Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı, 4. Baskı, (Çev: S. Belli), Sol Yayınları, Ankara.

- Marx, K. (1999) Grundrisse, 1. Kitap, (Çev: A. Gelen), Sol Yayınları, Ankara.
- Mengüşoğlu, T. (1997) “Ontolojik Esaslara Dayanan Felsefi Antropoloji Hakkında Düşünceler” Yüzyılımızda İnsan Felsefesi Takiyetin Mengüşoğlu’nun Anısına, (Haz: I. Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Meteksan Anonim Şirketi, Ankara.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2003) “Üniversite A. Ş.’de Bir Homo Economicus: Ersatz Yuppie Akademisyen, Toplum ve Bilim, No. 97, İstanbul.
- Nyborg, Karine (2000), “Homo Economicus And Homo Politicus: Interpretation And Aggregation of Environmental Values”, Journal of Economic Behavior & Organization, Vol. 42, Oslo.
- Polanyi, K. (1957), The Great Transformation, Beacon Press, Boston.
- Rethel, A. S. (2011) Zihin Emeği Kol Emeği Epistemoloji Eleştirisi, (Çev: A. D. Temiz), Metis Yayınları, İstanbul.
- Skousen, M. (2003) Modern İktisadın İnşası, Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri, (Çev: Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak) Liberte Yayınları, Ankara.
- Standing, G. (2009) Work After Globalization: Building Occupational Citizenship, Edward Elgar Publications.
- Standing, G. (2014) Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf, (Çev: E. Bulut), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tura, A. R. (2003) “Psikanalitik Açidan Homo Economicus”, İktisadın Dama Taşları: Ekoller, Kavramlar, İz Bırakanlar III, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul.
- Vatansever, A. ve Yalçın M. G. (2015) Ne Ders Olsa Veririz: Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (1986) “Meslek Olarak Bilim”, Sosyoloji Yazıları, (Çev: T. Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, A. (1983) İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, 2. Baskı, A.Ü. SBF Basın ve Yayın Yüksel Okulu Basımevi, Ankara.
- Yayla, Atilla (1992), Liberalizm, Turhan Kitabevi Yayınları, Bilimsel Araştırma Dizisi: 20, Adalet MatbaacılıkLtd. Şti., Ankara.
- Yayla, Atilla (1993), Özgürlük Yolu, Hayek’in Sosyal Teorisi, Turhan Kitabevi Yayınları, Bilimsel Araştırma Dizisi, Adalet Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara.